

потребують відходу від «неоліберальної ортодоксії» і звернення до цінностей так званої «змішаної економіки», яку іноді втілюють у більш розширену формулу «соціально орієнтованої, державно регульованої ринкової економіки». Йдеться про економіку, яка реально існує у найліберальніших державах і передбачає активну участь політичної влади у створенні й підтримці умов для розвитку (а за необхідності — і корекції не завжди керованих ринкових стихій). Але це вже предмет додаткового наукового аналізу.

Література

1. *Див.*: Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Монографія у 2-х томах; К. : КНЕУ, 2006. — Т.1. — 816 с.; Т.2. — 592 с.
Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку (історія і сучасність). — К. : Знання, 2007 — 607 с.;
Крючкова І.В. Структурні чинники розвитку економіки України. — К. : Наук. думка, 2004. — 317 с.;
Піддубний І., Піддубна Л. Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку; Економіка України, 2007. — №8. — С.52–60.
2. *World Development Indicators* 2004. — N.Y., 2004. — P.118, 208
3. *Портер М.* Международная конкуренция/ Пер. с англ. — М. : Международные отношения, 1993.
4. *Там само.* — С.12, 38, 47.
5. *Див.* Шербак В. Податкова модернізація реформованих економік. — Економіка України. — 2007. — №8; *Піддубний І., Піддубна Л.* Теорія конкурентоспроможності: сучасний стан і предметно-методологічні аспекти розвитку. — Економіка України. — 2007. — №5.

УДК 339.92

М. Маточенко,
науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА В ДОСЛІДЖЕННІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено розгляду теоретико-методологічних засад дослідження сучасних міжнародно-економічних відносин. Доводиться перевага цивілізаційної дослідницької парадигми як такої, що найбільш адекватно відображає сучасний стан і структурні перспективи модерних міжнародно-економічних відносин і світового господарства. Здійснено порівняльний аналіз цивілізаційної дослідницької парадигми та альтернативних

її теоретико-методологічних форм. Сучасні міжнародні економічні відносини визначаються як арена, передусім, міжцивілізаційної взаємодії.

Ключові слова: міжнародно-економічні відносини, цивілізації, цивілізаційна парадигма, економічне зростання, біполярність, анархія.

Маточенко М. Цивилизационная парадигма в исследовании современных международных экономических отношений

Статья посвящена рассмотрению теоретико-методологических оснований исследования современных международно-экономических отношений. Доказано преимущество цивилизационной исследовательской парадигмы как наиболее полно отображающей современное состояние и структурные перспективы современных международно-экономических отношений и мирового хозяйства. Осуществлен сравнительный анализ цивилизационной исследовательской парадигмы и альтернативных ей теоретико-методологических форм. Современные международные экономические отношения определяются как арена, прежде всего, межцивилизационного взаимодействия.

Ключевые слова: международно-экономические отношения, цивилизации, цивилизационная парадигма, экономический рост, биполярность, анархия.

Matochenko M. Civilization paradigm in research of modern international economic relations

The article deals with methodological foundations of research of modern international economic relations. The advantages of civilization paradigm over other theoretical approaches to a study of international economy are illustrated. It is proved that, this paradigm comprehends the modern state and structural prospect of present day world economy in a most full way. Modern international economic relations are treated in terms of clash of civilizations.

Key words: international economic relations, civilizations, civilization paradigm, economic growth, bipolarity, anarchy.

Ідея поділу міжнародних відносин на окремі цивілізації є досить давньою. Більш того, можна навіть говорити про цивілізаційний підхід чи традицію в суспільствознавстві, яка час від часу актуалізується. Останнє відродження цього підходу й традиції розпочалось одразу після завершення «Холодної війни». Часи біполярного протистояння ідеологічно затьмарили й притлумили силовим протистоянням комуністичного та демократичного блоків цивілізації з їх постійною та історично тривалою взаємодією середньої або низької інтенсивності.

Інтенсивні й потужні владно-силові взаємодії завжди притлумлюють слабкі й середні, однак вони не тривають історично довго. Натомість цивілізаційний поділ визначає структуру людства вже багато тисяч років. Поява перших цивілізацій ознаменувала припинення варварства, а також завершення праісторії й початок історії. Як твердить К. Ясперс: «З темних глибин доісторії, що тривала сотні тисячоліть, з десятків тисячоліть існування подібних нам людей в тисячоліття, які передували нашій ері, в Месопотамії, Єгипті, в долині Інду й Хуанхе виникають великі культури стародавності. В масштабах всієї земної поверхні — це острівки світла, розкидані у всеосяжному світі первісних народів, що зберігся ледь не до наших днів» [1, С. 52]

Особливо привертають увагу слова цього філософа про «світло цивілізацій» в «світі первісних народів», що існує до сьогодні. Якоюсь мірою К. Ясперс суперечить самому собі, заперечуючи концепцію «універсальної історії», котра (історія) об'єднала людство навколо осьового часу, поглинувши архаїчні стародавні цивілізації. Однак, чи насправді відбулося таке поглинення? чи цивілізації відійшли в минуле? чи справді людство єдине і чи існує таке «людство» загалом? Зрештою, чому цивілізаційні поділи постійно проступають як стародавні письмена крізь тканину соціальної взаємодії?

Головною причиною, яка спонукає забувати, а потім згадувати про існування цивілізацій — це інтенсифікація й поглиблення міжнародних відносин в їх інтеграційному та безпековому вимірах. Саме таким чином і виникла, на думку С. Хантінгтона, ідея універсальної цивілізації. Причиною зринення цієї ілюзії стало завершення «Холодної війни», розвиток глобальних економічних інтеграційних процесів і, передусім міжнародної торгівлі [2, С. 69]. Компрометація комуністичної ідеології, безальтернативне поширення ліберальної та глобальна економічна інтеграція — все це спонукає до створення оптимістичних сценаріїв досягнення всесвітньої цілісності людства, причому цілісності ціннісної, тобто цивілізаційної.

Загалом, у розвиток міркувань С. Хантінгтона, слід зазначити, що існує якісна відмінність між простим консенсусом між людьми й їх цивілізаційною спорідненістю. Соціальна взаємодія, як в її конфліктному, так і діалогічному вимірі, передбачає спілкування між людьми з різною цивілізаційною ідентичністю, особливо коли мова йде про соціальні взаємодії глобального масштабу. Проте, таке неминуче спілкування не обов'язково приводить до виникнення якоїсь нової надцивілізації, адже мінімальна антропологічна спорідненість людей зовсім не спонукає їх сповідувати спільні цивілізаційні цінності. Тут знову виникає питання «вищих цінностей» і «життєвих смислів», які у представників різних цивілізацій є різними. Носії різних цивілізаційних цінностей можуть домовитися щодо базових людських потреб, які впливають з антропологічної спорідненості всіх людських створінь, однак вони навряд чи домовляться стосовно тих самих «вищих цінностей» і «життєвих смислів». Результатом здійснення спроб такої домовленості може стати лише міжцивілізаційний конфлікт, оскільки така домовленість неможлива, а ціннісно-цивілізаційна єдність світу теоретично може бути досягнутою лише силовою уніфікацією, практично ж вона не здійсненна взагалі.

Власне міжцивілізаційна взаємодія завжди відбувалася в міжнародній царині. Проте одна річ взаємодія цивілізацій за умов економічної автаркії, політичного ізоляціонізму, аграрності, інша — взаємодія цивілізацій в

сучасній економіці, яка охоплена глобальними й регіональними інтеграційними процесами. С. Хантінгтон говорить про сучасні цивілізації, які відрізняються від традиційних передусім своєю належністю до контексту глобалізованої політики й економіки. Проте, ця належність не лише об'єднує, але й розмежовує. Так, С. Хантінгтон доводить, що інтеграційне зближення цивілізацій не стирає межі, а навпаки загострює почуття цивілізаційної ідентичності. За твердженням цього американського мислителя, після досягнення економічних успіхів, представники східно-азійської (передусім конфуціанської) цивілізації утвердились у вірі, що ці успіхи вони досягли саме завдяки своїй цивілізаційній належності. Таким чином, східно-азійська цивілізаційна ідентичність була зміцнена економічними успіхами, в той час як ісламська — соціальною мобілізацією та демографічним зростанням [2, С. 102].

Цивілізаційну парадигму С. Хантінгтон розглядає як одну з можливих «когнітивних карт» чи абстрактних моделей, призначенням яких є упорядкування й узагальнення досліджуваної соціальної реальності; розуміння причинно-наслідкових зв'язків між явищами; розрізнення головного й другорядного; передбачення та прогнозування майбутнього розвитку; формування методологічних підходів. Видатний мислитель вирізняє декілька таких моделей: модель «цілісного єдиного світу» (глобальна гармонія); модель «двох протилежних світів» чи жорстко біполярна модель «ми й вони» — Захід і решта, мусульмани й решта тощо; модель «балансу сил»; модель «хаосу» [2, С. 30]. Таким чином, мислення С. Хантінгтона цілковито ґрунтується на здобутках західної теорії науки й пізнання (передусім ідеях Т. Куна), тобто також є цивілізаційно детермінованим. Тому й його теоретичним побудовам властива зайва абстрактність та схематизм — всі ті якості, що критикувалися в представників суспільної думки Заходу. Крім того, послідовність та безкомпромісність, з якою він обстоює цивілізаційне бачення міжнародних відносин, також віддає суто західним прагненням до влади чи «інтелектуальним імперіалізмом». Отже, С. Хантінгтон зробив власний внесок в обстоювання цивілізаційної парадигми не лише своїми науковими аргументами, але й усією своєю творчістю чи, навіть, своєю інтелектуальною постаттю.

Всі розглянуті видатним американським мислителем парадигми дослідження міжнародних відносин не позбавлені пізнавального сенсу, однак вони поступаються моделі цивілізаційній. Так, біполярна парадигма «ми та решта» або парадигма «двох протилежних світів» є вочевидь конфронтаційною. Вона містить у собі всі ті загрози, яких людство шойно позбулося, залишивши в історії часи двополюсного протистояння комунізму й демократії. Передусім, йдеться про загрозу ядерної війни,

виснажливе для обох сторін і цілковито непродуктивне економічне змагання, ідеологічну ненависть та нетерпимість. Сьогодні навряд чи знайдеться хоча б одна політично відповідальна людина, котра б захотіла все це повторити. Крім того, в сучасних міжнародних відносинах біполярність просто не має потенціалу, тобто не існує таких двох полюсів світового протистояння.

Парадигма «єдиного світу» є або наївним ідеалізмом, або глобальним імперіалізмом. Світова цивілізація не може бути створена, оскільки, по-перше, цивілізація є органічним утвором, що об'єктивно зростає, а не створюється свідомими зусиллями; по-друге, існування однієї цивілізації об'єктивно передбачає існування інших; по-третє, цивілізаційні цінності є мало сумісними і утвердити одну систему цінностей можна лише зігнорувавши чи знищивши інші.

Парадигма «міждержавного балансу сил» є застарілою та відверто західноцентричною. Особливо це стосується сучасних міжнародних відносин, в яких інститут держави прискорено занепадає й відходить в історичне минуле. Крім того, С. Хантінгтон не відкидає цей інститут цілковито, а інтегрує його до власних цивілізаційних уявлень. Так, на думку цього американського мислителя, структура цивілізації komponується саме державами — державами ядра, державами-членами, розколотими й відторгненими державами. Отже, інститут держави може отримати «нове життя» саме в рамках цивілізацій, як частина їх будови, а не єдиний учасник міжнародних відносин.

Нарешті, парадигма «хаосу» викриває всі можливі загрози вже своєю назвою. Разом з тим, сама така парадигма є попередженням стосовно того, що світ безладу набагато небезпечніший, ніж світ найжорсткішого порядку. Однак, найбільшу перспективу має природний світовий порядок, який ґрунтується на природних (вічних) цінностях та поділах, якими і є цивілізаційні цінності й поділи.

Творчість і постать С. Хантінгтона також відкриває одне з ідеологічних джерел цивілізаційного підходу — консерватизм. Цей автор був і залишається послідовним американським консерватором, котрий з підозрою ставиться до більшості новітніх глобальних тенденцій. Зокрема, він застерігає щодо негативних впливів глобалізаційних процесів (передусім міграції) і масової глобальної культури на політичну систему Сполучених Штатів. Ця система, на його думку, є цілковито унікальною, причому не лише в цивілізаційному (протестантизм), але й расовому (білі англосакси) сенсі. Тому ідея цивілізаційної особистості має для нього не лише суто теоретичне, але й цілком політико-прикладне значення. Обстоюючи окремішність кожної цивілізації, він фактично захищає цивілізаційну ідентичність американців. Можливо, що не лише Китай, Індія чи Японія

є окремими країнами-цивілізаціями, можливо, це стосується й самих Сполучених Штатів.

Сьогодні стає очевидним, що інтенсивна економічна, політична, культурна експансія американської наддержави відриває її від власного унікального цивілізаційного коріння та позбавляє цивілізаційної ідентичності. Тут якраз і криється одна з найбільших загроз будь-якого імперіалізму для власне імперіаліста, котрий завойовуючи інших втрачає себе. Нині саме Західна цивілізація може вважатися яскравим зразком цивілізаційного розлому та розриву. В процесі зовнішньої експансії, зумовленої нестримною жагою до наживи, вона поступово втратила свої «вищі смисли» та відірвалася від власних традиційних цінностей. Так само протестантська гонитва за наживою призвела до втрати глибокого релігійного коріння й виправдання цієї гонитви. Релігійність стала простою формальністю, звичайним ритуалом, тоді як багатство перетворилося на справжній культ та об'єкт поклоніння.

Е. Фромм присвятив чимало уваги критичному аналізу феномена споживацтва, причому здійснював цей аналіз не лише на підставі психоаналізу, але й на підставі великих релігійних доктрин різних цивілізацій. Саме на основі цих доктрин видатний мислитель доводить, що головною метою людини має бути пізнання істини, самовдосконалення, любов до ближнього, тобто все те, що становить повноту життя. Накопичення духовного досвіду, а не накопичення матеріальних благ робить людське життя повноцінним і справжнім. В якийсь історичний момент Захід припинив виробляти й збагачувати духовний досвід, загрузнувши в споживацтві речей — справі цілковито непродуктивній в духовному плані. Тут йдеться про розрив із власною релігійною традицією і нестримне споживацтво та матеріальне накопичення як невдалу спробу компенсувати цей розрив [3, С. 93, 276]. Хоча, можливо, варто погодитися з П. Сорокіним, котрий стверджує, що нині йдеться лише про кризу Західної цивілізації, про кризу тієї чуттєво-матеріалістичної форми, якої вона набула впродовж останніх п'ятисот років. На підставі історичної циклічності, варто припустити, що після болісного перехідного періоду західна культура знову повернеться до своїх високих духовних форм, розпочавши новий цикл цивілізаційної еволюції [4, С. 433].

Відстоюючи власне цивілізаційне бачення міжнародних відносин, С. Хантінгтон звертається до суто консервативних аргументів. Так, він говорить, що поділ на своїх і чужих цілком в людській природі. Ця ідентифікація постійно здійснюється в суспільних відносинах. Тому й постає питання її меж. Остаточно така самоідентифікація може здійснитися лише на рівні цивілізації як найвищого й найдуховнішого суспільного

об'єднання. Прагнучи себе усвідомити, особистість необхідно долатиме вузькі межі сім'ї, локального соціуму, класу й нації і сягне найвищого рівня цивілізаційної ідентичності. Вище цієї ідентичності вже немає нічого, адже саме на цьому рівні соціальний світ остаточно замикається. Цивілізації «увінчують» структуру суспільних відносин, роблячи їх ціннісно плюралістичними у своїй основі.

В разі, коли людина й суспільство цілковито цивілізаційно самовизначились, вони просто втрачають більшість спонук до агресивної та войовничої поведінки. Таким чином, утворюється культурно й політично затишний соціальний світ — внутрішньо мирний і зовнішньо толерантний. Причиною конфліктів може стати лише спроба представників однієї цивілізації подолати власні культурні межі й нав'язати свої цінності представникам інших цивілізацій. Однак подібна спроба є заздалегідь провальною. Такий провал ми нині спостерігаємо в процесі західноцентричної глобалізації, що не лише не уніфікувала людство, але й спровокувала міжцивілізаційні конфлікти, які не закладено в природі самих цивілізацій, котрим властиво індиферентно співіснувати. Більшість суспільних конфліктів спричиняються пошуком ідентичності, пошуком самого себе. В разі, коли така ідентичність знайдена і цілковито захищена, причини для конфронтаційної та агресивної поведінки втрачаються. Оскільки ж цивілізаційна ідентичність є найвищою формою ідентичності, то й утвердження в ній робить найбільший внесок у справу глобального миру.

Цивілізації, розділяючи світ на різні ціннісні спільноти, визначають зовнішню політику великих держав, причому визначають не ситуаційно, а на віки — у формі тривалих тенденцій. Зокрема, цивілізаційний профіль сучасної Росії є відверто євразійським, поєднуючи у собі риси великих цивілізацій Сходу й певною мірою, на рівні поверхової європеїзації, цивілізації Заходу. М. Трубецький вважає, що московська й монгольська держава споріднені у своїх духовно-цивілізаційних засадах, а перша є духовно-цивілізаційною наступницею другої «в самому своєму духовному змісті» [5, С. 186]. Твердість духу і самовідданість росіян також мають міжцивілізаційне походження. Принаймні так міркує інший теоретик євразійства — П. Савицький, котрий вважає, що роки татарського іноцивілізаційного ярма суттєво зміцнили духовний устрій російського народу, позбавивши його багатьох слабкостей, успадкованих від Київської Русі [6, С. 691]. Таким чином, сучасна Росія також демонструє зразок великої держави, міжнародний статус якої та зовнішньополітична поведінка є цивілізаційно детермінованими. Однак, тут йдеться не про синтез цивілізацій і тим більше не про їх еkleктичне змішування, а про трансформацію різних цивілізаційних факторів і типів у зовнішню політику.

Література

1. **Ясперс К.** Смысл и назначение истории / Карл Ясперс : [Пер. с нем.]. — М.: Политиздат, 1991. — 527 с.
2. **Huntington S.** The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order / Samuel P. Huntington. — N.Y. : Simon and Shuster, 1996. — 368.
3. **Фромм Э.** Иметь или быть? / Э. Фромм : [Пер. с англ. ; Общ. ред. и посл. В. И. Добренъков]. — 2-е изд., доп. — М. : Прогресс, 1990. — 336 с. — (Б-ка зарубеж. психологии).
4. **Сорокин П.** Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин : [Общ. ред, сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; Пер. с англ.]. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с. — (Мыслители XX века).
5. **Трубецкой Н.** Взгляд на русскую историю не с Запада, а с Востока / Николай Трубецкой. // Классика геополитики XX век : Сб. / [Сост. К. Королев]. — М. : АСТ, 2003. — С. 144–226.
6. **Савицкий П.** Степь и оседлость / Петр Савицкий // Классика геополитики XX век : Сб. / [Сост. К. Королев]. — М. : АСТ, 2003. — С. 688–699.

УДК [338.242.4:330.341.1](477)

С. Фомін,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено ролі національної держави в регулюванні економічного життя національних суспільств. Особливу увагу приділено глобалізаційному контексту цього регулювання та негативному впливу глобалізації на розвиток національних економік. Державна економічна політика визначається як головний фактор інноваційного та високотехнологічного розвитку. Проблематика статті розглядається під кутом зору нагальних економічних проблем України та новітнього міжнародного досвіду.

Ключові слова: міжнародна економіка, національна економіка, глобалізація, держава, інноваційний розвиток.

Фомин С. Проблемы развития экономики Украины в условиях глобализации и роль государства

Статья посвящена роли национального государства в регулировании экономической жизни национальных обществ. Особое внимание уделено глобализационному контексту этого регулирования и негативному влиянию глобализации на развитие национальных экономик. Государственная экономическая политика определяется как главный фактор инновационного и высокотехнологического развития. Проблематика статьи рассмотрена с точки зрения острых экономических проблем Украины и новейшего международного опыта экономического развития.